

Изложба *Живојѝ – Сан – Смрѝ. Евројски оквири срѝској симболизма* (Галерија Матице српске, 5. новембар 2021. – 31. јануар 2022)

У Галерији Матице српске у Новом Саду од 5. новембра 2021. до 31. јануара 2022. године била је отворена изложба *Живојѝ – Сан – Смрѝ. Евројски оквири срѝској симболизма* чији су аутори Игор Борозан, професор на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, и Снежана Мишић, музејска саветница Галерије Матице српске. Основна идеја изложбе, садржана и у њеном наслову, јесте место симболистичке умет-

ности стваране у српској средини крајем XIX и почетком XX века у оквирима шире слике европске културе из које су симболистичке идеје стизале у домаћу средину различитим видовима културне размене. Приказаним симболистичким делима српских и европских уметника аутори изложбе показали су интернационалан карактер овог уметничког правца, проистеклог из незадовољства европске интелектуалне елите великим социјалним и политичким променама које су обележиле друштво XIX века. Потекло из Француске, симболизам је пронашао своје истомишљенике и следбенике у готово свим европским државама, а последњих година стручњаци из области историје уметности труде се да истраже и дефинишу оквири и одлике националних симболизама у различитим срединама. Изложба *Живојѝ – Сан – Смрѝ. Евројски оквири срѝској симболизма*, њен пратећи каталог (чији су аутори Игор Борозан и Снежана Мишић) као и зборник радова *Евројски оквири срѝској симболизма* (уредник Игор Борозан) у којем су сабрана недавна истраживања стручњака из домаће средине умногоме доприносе разумевању симболистичких дела ствараних у српској средини и њиховом месту у историји српске уметности. Изложбом је показано да су српски уметници на преласку векова осећали исте недаће које су мориле њихове европске колеге, да су сличним сензибилитетом приступали визуализацији појединих тема и да дух времена није заобишао нашу средину. Показано је, такође, и у којим су тренуцима национална историја, књижевност и фолклорна традиција обојиле симболистичка дела особеностима народа из чијих је легенди и митова преузимала инспирацију, али и истакла места у којима се европски и српски симболизам сусрећу и бивају универзално препознатљиви.

На изложби је представљено седамдесет седам уметничких дела груписаних у неколико целина које одговарају најчешћим темама и мотивима коришћеним у уметности симболизма. Свака од тема била је изложена у засебној просторној целини визуелно усклађеној са основном

идејом представљених дела и пропраћена проширеним легендама које су информисале посетиоце о најважнијим концептима симболистичке уметности. Поред дела великана српске историје уметности, као што су Стеван Алексић, Ђорђе Јовановић, Павле Паја Јовановић, Леон Коен, Ђорђе Крстић, Надежда Петровић и други, на изложби су приказана и дела познатих европских уметника чији је рад умногоме утицао на формирање симболистичких идеја у српској средини: Габријела фон Макса, Гистава Мороа, Одилона Редона, Франца фон Штука. Немали број приказаних дела изложен је захваљујући сарадњи са значајним европским и домаћим музејима и галеријама међу којима су Галерија Белведере из Беча, Модерна галерија и Музеј за умјетност и обрт из Загребa, Галерија ликовних умјетности из Осиека, Народни музеј из Београда и друге. Изложба је употпуњена и делима савременог уметника Растка Стефановића чији се радови ослањају на симболистичку традицију, те преиспитују теме преузете из митологије и Библије у савременом свету, као и поглед човека данашњице на њих.

Међу првим тематским целинама нашле су се љубав, смрт и сан (на неки начин обухваћене и самим насловом изложбе). Интересовање симболиста за свет заумне стварности и реалности који се људима открива путем асоцијација, визија, транса или снова, једна је од незаобилазних тема када се говори о уметности овог правца. Уметничко истраживање снова, сновиђења или маштања на јави (*daydreaming*) уско је везано за научна открића у домену психологије и психоанализе које су крајем XIX века промениле начин посматрања људске психе и подсвести. Као начин комуникације између свести и подсвести, снови су заузели важно место у симболизму, а један од примера приказан на изложби је слика *Сањарење* Габријела фон Макса. Одмах до ове представе замишљене девојке, загледање у простор изван рама слике и посматрачеве реалности, постављена је *Слепица* Ђорђа Крстића чија стварност такође није видљива физичким очима, и којом уметник реферише на античку идеју слепог човека који неоптерећен чулним искуством вида истину сагледава јасније захваљујући „унутрашњем оку” или инстинкту.

Наставак изложбе понео је назив *Ерос и Танатос* и њиме су аутори приказали још једну древну идеју античког света о љубави и смрти, две најснажније силе које покрећу човека и које су нераскидиво повезане, а чији су дуалитет симболисти често приказивали. Ерос, животни потенцијал и стваралачка снага од прапочетака цивилизације, симболично је приказан на слици Паје Јовановића *Земља жедна кише*, где је лик уметникове супруге Муни употребљен за слику прамајке Гее која чека да је супружник Уран или Небо оплоди кишом. Да је у води садржана снага новог живота говори и слика Едуарда Вајта *Фонџана младости* на којој овај извор животне снаге чува античко чудовиште, страшна Сфинга. Но као што све тече и све се мења, тако и подземне воде четири реке Пакла односе преминуле душе на вечно боравиште, на шта подсећа *Харонова барка* Леона Коена. Еротски потенцијал смртности човека наглашен је и на сликама *Ситудија за „Мртву ситражу”* Беле Чикоша Сесије или Дантеовим проклетим љубавницима *Паолом и Франческом* Мирка Рачког. Непрекидни циклус живота, који се стално обнавља упркос свему, приказан је симболистичким тумачењем мита о Икару и Дедалу на истоименом диптиху Влаха Буковца, на којем извор младости и живота, Икар, својим летом описује и затвара вечити круг. Интимнији доживљај смрти представљен је у наставку изложбе неколицином дела Стевана Алексића међу којима су се нашли неки од његових бројних аутопортрета са скелетом којима сликар преиспитује тему личне коначности и превазилажење страха од ње прихватањем, смејањем и наздрављањем сопственој Смрти.

Потрага за митом, или преиспитивање античких митова, били су велика тема симболистичке уметности којој је била посвећена једна од наредних целина изложбе. Сликама Франца фон Штука, Стевана Алексића, Одилона Редона и Гистава Мороа приказано је истраживање света архетипских фигура и људске душе посредством јунака преузетих из света античке митологије. Дуалитет аполонијског и дионизијског духа у човеку или одређеној цивилизацији, актуелизован крајем XIX века захваљујући списима филозофа Фридриха Ничеа (чији се утицај може препознати у раду великог броја симболиста) наглашен је мотивима гномова, кентаура или сатира, бића која отелотворују двојну природу човека (и животиње), а који су приказали поменути сликари. И приче из германске митологије, очуване захваљујући фолклорној и епској традицији и током XIX века додатно актуелизоване делима композитора Рихарда Вагнера, нашле су пут до српске средине, па се на изложби могао видети и германски јунак Парсифал на истоименој слици Паје Јовановића.

Наредна целина у оквиру изложбе представила је однос симболистичких уметника према религији и религиозним осећањима човека с краја XIX века. Обнова интересовања за религиозна осећања једна је од тема којима се бавио велики број симболиста. Услед великих промена којима су индустријске револуције и велика научна открића XIX века изменили начин живота и систем вредности тадашњег човека, као реакција јавља се снажна потреба за новим дефинисањем духовности и уплив источњачких, паганских, окултних и езотеријских учења у религиозну праксу, али и уметност овог доба. Христос приказан на сликама Габријела фон Макса, Миха Маринковића и Влаха Буковца говори о субјективнијем приступу теми, услед чега се он представља као обичан мушкарац у тридесетим годинама, а у неким случајевима му уметници дају и сопствени лик. Овом облашћу обухваћене су и теме из Старог завета као што је Коенов *Вечити Јуда*.

Пантхеистичка визија света назив је следеће целине у оквиру које су обухваћена дела домаћих и страних уметника којима је слика природе представљала полазиште за рефлексије сопствених мисли и осећања. Природа као огледало људске душе једна је од великих тема симболистичке уметности у оквиру које се поједини мотиви приказују веома често. Вода, осим што представља извор живота или фонтану младости, уједно је и архетипски мотив људске подсвести и несвесног, и управо је тако тумаче Лудвиг ван Хофман и Јан Тороп. На њиховима сликама *Ларио* и *Море* површина воде наговештава скривени свет потиснутих емоција, траума и фантазија који чека у дубинама подсвести, испод привидно мирне пучине. Заstraшујућа моћ воде, позната у многим религијама и народним предањима, представљена је и сликом *Бабакај Ђорђа Крстића*, насталој као илустрација песме Војислава Илића, која пак реферише на предање о уклетој стени на Дунаву близу Голупца на којој су многе лађе дочекале свој крај. А циклична снага воде као симбола сталне промене може се приметити на слици *Осврво љубави* Надежде Петровић на којој љубав и смрт поново наступају заједно, нераскидиво везане за људску егзистенцију и искуство. Годишња доба и смене које том приликом настају у природи још једна су важна тема симболистичког преиспитивања природе и пејзажа. На изложби су представљена пролећа Леона Коена и Марка Мурата, која одговарају учесталом тумачењу овог периода године као (новог) почетка, буђења природе, оптимизма и чулности, и јесени, њене песимистичније супротности када се природа ослобађа свега сувишног услед припреме за дугачак сан.

Национална митологија, инспирисана периодом средњег века који је у српској средини током XIX и почетка XX века посматран као својеврсно национално златно доба, представља

онај део изложбе у оквиру којег је српски симболизам најјасније и најексплицитније националан, иако се утицај појединих идеја европског симболизма може препознати и на овим делима. Окренуте пантеону националних јунака, слике приказане у овом делу изложбе говоре о инспирацији коју су српски уметници пронашли у епској поезији, бајкама, легендама и фолклорном наслеђу земље. Обретење главе кнеза Лазара тема је две композиције, Ђорђа Крстића и Марка Мурата, који су исту тему представили на сасвим различите начине, а то је био случај и са представама Марка Краљевића, јунака који је био слављен и приказиван широм југословенског културног круга, што је изложеним сликама било и показано. Још једна значајна личност српског средњег века, чији су живот и крај подстакли настанак појединих симболистичких дела, био је Свети Сава којег Крстић слика како благосиља Српчад, док Стеван Алексић ствара монументалну композицију инспирисану спаљивањем његових моштију од стране Турака на Врачару.

Следећа важна тема симболистичке уметности обухваћена изложбом јесте концепт зле или фаталне жене. Криза маскулинитета, коју су током XIX века подстакле промене односа међу половима и све учесталије борбе за женска права и слободе, произвела је велики број дела ликовне уметности и визуелне културе којима је женски пол довођен у везу са чудовишним митолошким бићима, Ђаволом и универзалном идејом греха. Једна од иконичних представа концепта зле жене у европском симболизму је слика *Грех* Франца фон Штука, чија се једна од верзија нашла на изложби, а у њеној близини биле су изложене и *Саломе* Беле Чикоша Сесије и *Мала Сфинја* Ивана Мештровића. Саломе и Сфинга су две јунакиње старог века којима су симболисти често исказивали страх модерног човека од женске еманципације и освешћене сексуалности, поистовећујући жену са животињом и чудовиштем, или је приказујући као заводницу која у случају Саломе користи плес и телесну лепоту не би ли на много лукавији начин починила зверства.

Последња велика тема обухваћена изложбом названа је *Универзална страдања* и у оквиру ње су приказана дела настала у духу песимистичне визије будућности која је одликовала рад великог броја симболистичких уметника и европску уметност на преласку векова уопште. Ова дела говоре о свеопштој агресији која је завладала човечанством, великим разарањима и пропасти цивилизације и света који познајемо, а теме црпи из несрећа и ратова који су током прошлости задесили људску расу. Неке од њих, као што је скулптура *Тевтонско рајновање* Ђорђа Јовановића, насловом реферишу на конкретне догађаје из историје, док су друге, *Појром* Леона Коена, *Победа* Миха Маринковића или *Рањеник* Јана Штурсе, окренуте универзалности жртве и бесмислу ратовања. Одређен број ових дела настао је пре почетка Првог светског рата, у културној клими у којој су се будући сукоби наслућивали, док су две слике Стевана Алексића, *Велики косач* и *Анђео мира*, биле директно инспирисане искуством Великог рата. На многим од ових дела приметан је мотив масовног страдања, анонимности жртве и ужаса који настаје пред погледом на бескрајна пространства испуњена рањеним и погинулим људима.

Изложба се, на неки начин, завршава идејом цикличног смењивања живота и смрти којом је почела. Најуниверзалнија слика страдања међу приказанима јесте слика Адолфа Хиремија Хиршла, *Душе Ахерона*, којима уметник представља душе умрлих различитих старосних доби како хрле ка богу Хермесу жељне повратка међу живе. Веза између две равни, земље настањене људима и подземља настањеног душама, оваплоћена је ликом Хермеса психопомпа који обавља симболичну улогу посредника међу световима који се не додирују али

се међусобно наслућују, чиме се понавља велика тежња симболиста да докуче тајне законитости невидљивих светова и остваре комуникацију са њима.

У години у којој је град Нови Сад понео титулу Европске престонице културе Галерија Матице српске, у сарадњи са многим институцијама из земље и иностранства, омогућила је новосадској и српској публици увид у комплексан и тематски веома разноврстан стил чији су европски одједи пронашли свој локални израз и у домаћој средини. Значај изложбе *Животи – Сан – Смрти. Европски оквири српског симболизма* препознаје се између осталог и у прилици која је дата посетиоцима галерије да се боље упознају са овим уметничким стилем који је релативно скоро придобио пажњу стручне јавности, али и стручњацима да прикажу српску уметност симболизма као важан и неодвојив део ширег оквира симболистичке уметности стваране у свету.

Јована М. Николић
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
joa1nikol@yahoo.co.uk